

SLOBODNO VREME I MASOVNA KULTURA*

Život, aktivnost i interesi građana pri korišćenju slobodnog vremena u današnjem društvu moraju steći strukturni i institucionalni okvir, zamišljen i razrađen planskom i perspektivnom akcijom, kao što je učinjeno s tolikim drugim aktivnostima savremenog života, kojima se, iz specifičnih razloga, već odavno poklanja veća pažnja. Relativna novost fenomena vezanih za slobodno vreme i njihovih posledica pričinjava znatne teškoće osobama koje ne raspolažu dovoljnom naučnom spremom da bi prišle tim fenomenima. Tome su pre svega uzrok ogromne obrazovne praznine u današnjem italijanskom društvu, kao i nedostatak odgovarajućih sredstava za korišćenje slobodnog vremena, na primer prostorija, organizacionih struktura, specijalizovanih grupa, pokretačkih kadrova, koji bi postali osnovno i veoma efikasno sredstvo za harmoničan razvoj ljudske ličnosti. Među ovim nedostacima bitnu važnost treba pridati onim često nepremostivim teškoćama koje proizlaze iz razlika u poreklu, u bogatstvu i stepenu obrazovanja. To je pojava tipična za naše društvo, koja postaje još izrazitija u odnosu na mogućnosti korišćenja individualnog slobodnog vremena u današnjem italijanskom društvu.

Izučavanje masovne kulture na osnovu njenih odnosa prema slobodnom vremenu privuklo je pažnju sociologa tek pre nekoliko godina, ali to je jedini način kojim raspolažemo da bismo identifikovali funkciju i dejstvo masovne kulture na formiranje individualne i društvene ličnosti. Svaki pokušaj da se o masovnoj kulturi govori apstraktno, kao o pojavi za sebe, lišava naučnika i kulturnog organizatora mogućnosti da analizira i kontroliše tu kulturu, kao što se dogodilo u vekovnoj tradiciji akademske kulture, koja se uvek uklanjala direktnoj odgovornosti za svoju funkciju i svoje konkretno delovanje na život ljudi.

Pošto slobodno vreme stanovnika, u današnjim uslovima industrijskog društva, predstavlja osnovni činilac za procenu socijalno-kulturnog nivoa pojedinaca (V. Joffre Dumazedier: »Ambi-

*) Pisano specijalno za časopis »KULTURA«

guité du Loisir et Dynamique Socio-Culturelle», u *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol. 22, Paris 1957) koji, opredeljujući se između raznih mogućnosti za korišćenje slobodnog vremena, pokazuju koji su stepen angažovanosti dostigli u toj oblasti ljudskog života, sasvim je opravdano dovesti slobodno vreme u vezu sa funkcijom masovne kulture, koja se danas mora smatrati jednim od najznačajnijih vaspitno-propedevtičkih elemenata u emancipaciji pojedinca.

Samo na taj način možemo uočiti tendenciju tradicionalne kulture da zarazi i samu masovnu kulturu, i to pre svega posredstvom intelektualaca, koji svojim postupcima pokazuju da i dalje veruju u razorno dejstvo svakog kulturnog rešenja koje bi se usudilo da prizna postojanje dveju kultura.

Otuda se analiza odnosa između slobodnog vremena i masovne kulture, koju nameravamo da damo u cilju uočavanja bitnih kretanja koja će konačno omogućiti stvarnu emancipaciju našeg naroda, nipošto ne može odvojiti od organskog i jedinstvenog shvatanja »kulture«, čiju nužnu podlogu predstavlja školski sistem svake pojedine zemlje. U tom smislu smatramo da diskusija treba da se kreće oko sledećih osnovnih pojmova: dinamika slobodnog vremena, masovna kultura koja je s njim u vezi, kao i funkcija škole u našoj zemlji, ispitana s gledišta pomenute dinamike, da bi se izašlo iz čorsokaka besmislene sektorijalizacije u oblasti kao što je kultura, gde se danas više nego ikad oseća potreba za globalnim shvatanjem problema.

Dinamika slobodnog vremena

Jedan od osnovnih aspekata dinamike slobodnog vremena sastoji se u različitim odnosima koji se, već prema prilikama, mogu uspostaviti između društveno-kulturnih i društveno-ekonomskih pojava. (Vidi F. Lumachi: *Gli Italiani in Libertà* — Ispitivanje opredeljenja stanovnika provincije Bolonje u masovnom korišćenju slobodnog vremena, izd. Provincia di Bologna, 1967.)

To nam omogućava da tačno utvrdimo položaj svake uočene pojave u odnosu na izabrane mogućnosti korišćenja slobodnog vremena i da izgradimo jedinstven okvir na osnovu koga ćemo vršiti »vaspitnu procenu« pojedinih fenomenoloških procesa. Takav postupak dopušta da se analizira društveno-ekonomski ambijent putem detaljnog izučavanja svih pojava koje se na njega odnose i da se on dovede u vezu sa različitim nivoima ponašanja stanovništva u korišćenju slobodnog vremena. Ovi aspekti su na razne načine međusobno isprepletani, pokazujući veći ili manji uticaj na društveno-ekonomsku dinamiku svakog pojedinog konteksta, a

istovremeno utiču i na opredeljenje građana u korišćenju slobodnog vremena. Na taj način se mogu ustanoviti različiti akcioni nivoi svakog pojedinog društveno-ekonomskog aspekta, čemu se pridružuje analiza društveno-kulturnog ambijenta koji proističe iz kapaciteta korišćenja i opredeljenja stanovništva u slobodnom vremenu. (Vidi C. Lévi-Strauss: *Antropologia strutturale* — izd. II Saggiatore, Milano 1966, str. 312. i dalje. Autor obrađuje ovaj metodološki problem u odeljku »Posmatranje i eksperiment« i u odeljku »Socijalna statika ili komunikacione strukture«, drugi pasus na str. 332. i dalje.)

Jedinstvo, kontrast ili razlika u tempu između društveno-kulturne i društveno-ekonomske dinamike, prema tome, osvetljavaju procenu ekonomsko-kulturne fenomenologije slobodnog vremena.

I procena funkcije televizije, na primer, vezana je za ovu fenomenologiju, budući da je od organizacija koje deluju u specifičnom ambijentu slobodnog vremena televizija najsposobnija da odrazi međuzavisnost ekonomsko-kulturnih pojava. Očigledno je da u tome leži uzrok njenog izvanrednog uspeha, u čemu joj se pridružuju radio i film. S druge strane — da navedemo samo jedan primer, ostajući u okviru specifične organizacione strukture slobodnog vremena masa — atomizacija sportskih udruženja karakteriše se potpunim odsustvom međuzavisnosti dveju spomenutih pojava u ovim organizacijama.

Polazeći od ovakve analitičke sheme, možemo istaći i funkciju škole, koja je indirektno povezana s korišćenjem slobodnog vremena i koja, onakva kako je shvaćena u Italiji, potpomaže rascep između navedene dve pojave. To se odražava i u odnosu između profesije i doba starosti, budući da je profesija usko vezana za društveno-ekonomski razvoj, a godine starosti za društveno-kulturni: pomislimo na duboku krizu omladine u pitanjima profesionalne integracije, ili na odnos između polova, gde je prevlast muškaraca u neposrednoj vezi s pomenutim rascepom.

Dovoljno je nabrojati neke od ovih aspekata, tako usko povezanih s tempom ekonomsko-kulturnog razvoja, da bi se pokazalo koliko je važno poznavati ovaj fenomen ako želimo ozbiljno da govorimo o ljudskom progresu u industrijskom i tehnološkom društvu. Podela na dva »naroda« — jedan apsurdno privržen održavanju društveno-kulturne tradicije, drugi bez razmišljanja okrenut budućnosti, na vrhuncu društveno-ekonomskog razvoja — u krajnjoj liniji može samo da oslabi ionako nesigurnu sposobnost pojedinaca da samostalno odlučuju. U vezi s tim vredi pogledati Gramšijevu podelu intelektualaca na gradski i seoski tip, u knjizi *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Torino, izd. Einaudi 1949, st. 10—13. gde autor

jasno ističe potčinjenost onih prvih industrijskoj sredini velikih gradova, a onih drugih tradicionalističkoj, palanačkoj i malograđanskoj društveno-kulturnoj masi, dok i jedni i drugi pružaju uzor ponašanja provincijskim i seljačkim masama. Pre trideset godina to je bila samo pronicljiva Gramšijeva analiza; danas, u vreme eksplozivnog širenja sredstava za masovnu komunikaciju i kvantitativnog porasta škole među stanovništvom, ekonomsko-kulturna institucija formiranja intelektualaca, za koju se Gramšić zalagao u okviru političke partije, mora steći potvrdu nužnim prenošenjem na društveno-obrazovnu dinamiku celog jednog naroda.

Pošto sloboda odlučivanja nikad nije bila ojačana razdvajanjem ili kategoričkim isključivanjem dvaju osnovnih aspekata života pojedinca, mi smatramo da se ona može obezbediti što tačnijom, organskom i uravnoteženom procenom društveno-kulturnog i društveno-ekonomskog aspekta. Tek iz saznanja o uzajamnoj zavisnosti ovih dveju pojava iznići će kritička svest ljudi. Svaki drugi romantičarski pokušaj da se ova dva aspekta socijalnog života zadrže u izolaciji može imati za rezultat samo krajnje konformističke i standardizovane oblike provođenja slobodnog vremena.

I samo neslaganje između dveju kultura, proizišlo iz uporne težnje ka jednostranom aristokratskom gledanju na ljudske procese, može se prevazići društveno-obrazovnim metodima, ukoliko su nam jasni elementi problema.

Zaista, prevazilaženje jaza između tehnologije, nauke i humanizma postaje razumljivo u svetlosti savremene stvarnosti samo ako ga posmatramo kroz sposobnost ekonomsko-kulturnog razvoja za uzajamno delovanje i njegovu podeljenost; ili, još tačnije, između te sposobnosti za uzajamno delovanje i lažnog uverenja da i jedna i druga strana mogu ostati samostalne i odvojene.

Na taj elemenat odnose se osnovne pedagoške implikacije koje proističu iz ove analize. Naime, problematika uzajamnog delovanja pojedinca i sredine, čoveka i prirode, zasnovana na najmodernijim pedagoškim shvatanjima ove prve polovine stoleća, u prelasku sa teorije na praktičnu primenu svela se na to da sugeriše suprotnost obrazovnih ciljeva u smislu demokratije, odnosno autoritarizma. (Vidi L. Borghi, *L'antinomia delle finalità educative nel pensiero pedagogico contemporaneo*, u zbirci *Atti del XVI Congresso Nazionale di Filosofia*, izd. F.lli Bona, Milano 1953.) To je svakako dovelo do onog prenošenja problema na političko polje, koje je odigralo tako krupnu ulogu u Italiji, u najnovijem periodu naše istorije. Ali zavisnost pedagoškog procesa od takozvanih »univerzalnih intuicija« ostala je i dalje, i možemo reći da je predstavljala neizbežno ograničenje ovakve formulacije. Ipak, upravo u trenutku kad

se ispoljavala, slično svim ranijim »zavisnostima« u pedagogiji, ona je omogućila da se s većom slobodom primeni eksperimentalna analiza, kojoj je i sama politika — a na nju se u prvom redu odnosi pomenuta suprotnost — bila u našem veku konstantno podvrgnuta.

Odatle sledi da se pedagoški proces više ne može shvatati u smislu zavisnosti od jednog ili drugog apriornog i intuitivnog gledanja na život. To nas navodi da u svim izrazito naučnim aspektima saznanja tražimo odlučujuće elemente koje ćemo podvrgnuti budnoj kritici specifične uloge pojedinca.

Na taj način doprinos pedagogije predstavlja pripremu za takozvana apsolutna carstva kulture, gde će naučni pojmovi konačno morati da se sliju sa humanističkim u istinskoj ljudskoj sintezi. To je jedan od najvažnijih aspekata koji će se morati uzeti u obzir pri kulturnom planiranju u toku sledećih godina, za koje su vezani procesi razvoja svesti i slobode pojedinca.

Masovna kultura

S obzirom na neprevaziđeni rasep između dva bitna aspekta savremenog života, izražen posebno u oblasti korišćenja slobodnog vremena, biće interesantno razmotriti funkciju masovne kulture. Tačnije, da bi se izbegao svaki nespo razum u upotrebi termina, ispitaćemo funkciju koju ta kultura vrši u našem društvu, analizirajući organizacionu strukturu aktivnosti u slobodnom vremenu, to jest onaj skup organizacija i ustanova koje se neposredno bave masovnim korišćenjem slobodnog vremena u našoj zemlji. Iz zaključaka dosadašnjih studija jasno proizlazi da u većini takvih ustanova postoji težnja da se interpretiraju najtradicionalnije želje stanovništva, tako da se te ustanove prilagođavaju preživelim sklonostima korisnika umesto da izazivaju nove, dijalektičke sklonosti. Jednom reči, aktivnost masovne kulture u Italiji pokazuje da se na pojedinca gleda kao da je suprotstavljen i stran svakoj ekonomsko-kulturnoj evoluciji, čime se naglašava njegova originalnost. Pošto je lako dokazati da takva originalnost nije nikada mogla da bude dostojan protivnik društveno-ekonomskim uticajima i uticajima raznih organizacionih struktura, to jest da pojedinac nije nikada jasno shvaćen kao presudan element u svom ponašanju u slobodnim časovima, nego je uvek sputan sredinom oko sebe — ostaje mogućna zamisao o oslobađajućoj funkciji organizacione strukture slobodnog vremena, što bi se postiglo promišljenim izučavanjem njene namene i sadržaja tako da bi se iz korena obnovila »vaspitna« akcija predviđena za sledeće godine.

Otuda neodložna potreba za analizom i kontrolom sredstava masovne komunikacije, na kojima

se zasniva i sama organizaciona struktura. I u masovnoj kulturi opaža se suštinski razdor između tradicionalno lažne društveno-kulturne orijentacije sredstava za masovnu komunikaciju i društveno-ekonomskog razvoja u najosnovnijem smislu reči; u Italiji, zbog različitih istorijskih i političkih uzroka, te pojave su još dalje od rešenja nego u drugim zemljama, i teže je organizovati saradnju između dva osnovna aspekta savremenog života. Sem toga, tu je i prepreka koju nam je stvorio tehnološki razvoj, omogućavajući kapilarno širenje sredstava za komunikaciju i dokazujući duboku opasnost koja se krije u odvajanju nauke od tehnike, u svakom slučaju, ali pogotovu kada se ova druga primenjuje na društvenu emancipaciju čoveka. Ta pojava, upravo preko italijanskih iskustava, omogućava da se jasno shvati ono što su pojedini naučnici istakli u svojim ispitivanjima delovanja masovnih komunikacija. S jedne strane, psihološko-socijalna hipoteza J.T. Klappera (*Gli effetti delle comunicazioni di massa*, izd. ETASCOMPASS, Milano 1965) po kojoj »mass media« prolaze kroz selekciju korisnika koji radije podržava konformizam »publike« nego da vrši nasilje nad njenom maštom i voljom: u našem radu, koji ima za cilj analizu socijalno-pedagoških procesa uzajamnog dejstva, ta hipoteza nalazi potvrdu i dopušta nam da objasnimo razloge takvog konformističkog stava prema najvažnijim obrazovnim procesima našeg doba. Zaista, lako je dokazati da masovna kultura koja se izražava u vidu filma ili televizije, crkve ili igranki, restorana ili parka, fudbalskog igrališta ili kuglane, ne olakšava ekonomsko-kulturnu dinamiku našeg stanovništva, već naprotiv održava u životu čitav niz postupaka koji se otvoreno protive procesu uzajamnog delovanja.

To znači da je teškoća koordiniranja društveno-kulturnih sa društveno-ekonomskim inicijativama u stvari nesavladano nasleđe naše kulture koje je, kao poslednji stepen u hronološkoj gradaciji kulturnih intervencija, zarazilo i samu masovnu kulturu, sa svim reperkusijama koje to ima na sposobnost samoupravljanja naših ljudi. Ali to nasleđe, kao što ćemo videti niže, nije izraženo samo u masovnoj kulturi, nego i u drugim oblastima, a naročito teško pritiska školu.

Drukčiji položaj zauzima analiza E. Morina (Edgard Morin *L'industria culturale*, izd. II Mulino, Bologna 1963, str. 8), koji nesamostalnost masovne kulture objašnjava višestrukom kulturom savremenog društva, u kome zajedničko prisustvo različitih kulturnih žarišta dovodi do njihove međusobne integracije; ili analiza F. Alberonija (Francesco Alberoni, *Società, cultura e comunicazioni di massa*, u *Annali della Scuola Superiore di Giornalismo*, I, 1966), koji podvlači neutralan karakter italijanske masovne

kulture, izazvan postojanjem jakih ideoloških tendencija u međusobnom sukobu. U suštini sredstva masovne komunikacije održavaju u životu jednostranost tradicionalnih kulturnih institucija, s tim što danas upotrebljavaju daleko razvijenija tehnološka sredstva.

Preispitajmo ova tumačenja masovne kulture i odmah ćemo uočiti kako je teško mnogim naučnicima da prodru ispod površine posmatranih fenomena. Morinova teorija o integraciji rizikuje da izgubi svaki kritički sadržaj, zamenjujući ga jednostavnom konstatacijom o mnogostranosti masovne kulture. Isti je slučaj i sa Alberonijevim tumačenjem, jer prisustvo mnogobrojnih kulturnih žarišta, izrazito jednostrano orijentisanih u ovom ili onom smeru, ne može ni u kom slučaju dovesti do kretanja koja bi prevazišla ekonomsko-kulturni rascep, a i ako bi se to ostvarilo, ne bi moglo imati pozitivnu funkciju na nivou masa. U najboljem slučaju, ponovilo bi se delovanje progresivne elite na masu kojoj je taj proces potpuno stran. Klappe-rova analiza je svakako bogatija značenjem, ali je i ona zatvorena u sebe, te ostaje nemotivisana ukoliko se na nju ne dogradi analiza ekonomsko-kulturne dinamike koju povlači za sobom. Ali na ovom mestu najvažnije je uočiti nemogućnost da se iz ovakvih ocena izvuče bilo kakva društveno-obrazovna implikacija sem pasivnog prihvatanja događaja koji rezultiraju iz takvih »socioloških pogleda« na savremenu kulturnu stvarnost. Iscrpnija analiza kulturnih podataka omogućila bi, naprotiv, da se pronađu mnogobrojni putevi za pedagošku primenu. Ova bi imala oblik akcionih planova, kojima bi se moglo delovati na realne događaje a da se ne zapadne u narcističku ukočenost sociologiziranog humanizma, koji nanosi toliku štetu razvoju nauke o društvu.

Očigledno je, prema tome, da se ne može potpuno shvatiti evolucija koja je potrebna društvu u prelaznoj fazi, kao što je naše, ako se ne ostvari ravnomerna intervencija na masovnom socijalno-obrazovnom planu, koja bi osposobila pojedince da upravljaju samima sobom, a to se mora nadovezati na iscrpniju eksperimentalnu i sociološku analizu društvenih pojava. (Pogledati šta o tome kaže Gianni Toti u svojoj knjizi o marksističkoj interpretaciji slobodnog vremena (»Il Tempo Libero«, izd: Editori Riuniti, Roma 1961). U pogledu zapadnoevropske sociološke analize masovne kulture (str. 140 i dalje), gde on predlaže da se subjekt »masovna kultura« zameni subjektom »kapitalističko društvo« smatrajući da će se time sve rešiti, može se primetiti da ni to ne objašnjava problem u dovoljnoj meri, ukoliko se ne shvati društveno-vaspitna potreba za akcijom koja će pojedincima (masama) pružiti moć razumevanja, izazivajući kod njih potrebu za samoupravljanjem. U suštini, upravo u tome leži najjača kritika nespo-

sobnosti svih oblika socijalističkog »establisment«-a da ostvare istinski »marksistički humanizam« u kome bi zaista učestvovala sve »mase«. Ako se to ne postiže, knivicom jedne ili druge strane, treba posumnjati u naučnu ispravnost interpretacija na koje se pozivamo. Odatle se može zaključiti koliko je složena i teška izgradnja kulture — osloboditeljke pojedinca u društvu koje teži ka industrijalizaciji, i koliko je nužno da svi oni koji na neki način mogu da zadovolje tu potrebu učine to samo na osnovu naučnog shvatanja dotičnih pojava, jer se u protivnom može nepopravljivo oštetiti sposobnost pojedinca da odlučuje o samom sebi i o oblicima života koji mu najviše odgovaraju.

Razlog je u tome što kulturni šabloni koji su postepeno zamenjivani u društveno-kulturnoj evoluciji nisu nikad naišli na kritičnu i konstruktivnu proveru ni u školi, ni u organizacijama kojima je društvo posebno poverilo taj zadatak, ni u sredstvima masovne komunikacije, usled nesposobnosti jednih ili drugih da istinski shvate međuzavisnost ekonomsko-kulturnih pojava u savremenom društvu. Akcija koju su u tom smislu povele progresivne snage nacije ili nije vođena na odgovarajućem nivou da bi efikasno uticala na rad tih institucija, ili još nije dostigla onako plodne rezultate kakvi bi bili potrebni.

To pokazuje da glavna nemoć naše kulture nije u tome što ne čuva svoju osobenu autonomiju od eventualnih spoljnih i prisilnih infiltracija, već što nije u stanju da se organizuje na planu otvaranja prema drugim grupacijama i tuđim iskustvima, na planu socijalnih dodira i kontinuirane kritičke razmene.

Iz svega toga jasno se vidi kakvim socijalno-vaspitnim zahtevima mora da odgovori program koji će uticati na osposobljavanje i oslobođenje pojedinca. Potreban je opsežan vaspitni plan, koji se očigledno ne može afirmisati samo putem škole, u običnijem i tradicionalnijem smislu te reči, nego zahteva drukčije postavljanje celog problema. Treba izmeniti i sam pojam škole, približavajući ga koncepciji škole kao ustanove tesno vezane za zajednicu u kojoj deluje, a treba istovremeno reformisati i druge vaspitne organe u toj zajednici, od gradskih vlasti pa do svih ustanova koje dolaze u dodir sa stanovništvom i koje bi morale živeti za nje-
ga i s njim.

Mi smatramo da bez jedinstvenog gledanja na društveno-političko rešenje problematike ličnog slobodnog vremena nijedna društveno-kulturna inicijativa neće dovoljno jako delovati na društveno-ekonomske procese da bi mogla da ih
menja i kontroliše.

Jer to je jedna od osnovnih tačaka do kojih je došla naša analiza, u saglasnosti sa svim onim snagama čija se angažovanost i sposobnost za akciju ne smeju potceniti: dovoljno je da po-

menemo neke italijanske političke stranke, pojedine određene gradske uprave, narodna udruženja, omladinske grupe, sindikate, zadružne organizacije itd. Potrebno je da se svest o ovome širi što je moguće više, dok se ne pretvori u političku liniju ekonomsko-kulturnog razvoja za koju se danas u Italiji aktivno bori A.R.C.I.

Instrumentalno vaspitanje i vaspitanje za slobodu

Još jedan predmet analize predstavlja funkcija škole u odnosu na slobodno vreme i na masovnu kulturu. Profil škole kakav proizlazi iz analize procesa povezanih s korišćenjem slobodnog vremena navodi nas na neka razmatranja (v. navedenu studiju F. Lumachija »Gli Italiani in libertà«).

Taj profil se ispoljava u četiri različita vida, od kojih svaki treba posebno proučiti da bi se razumele socijalno-pedagoške implikacije naše rasprave. Na jednoj strani imamo osnovnu školu, jedinu koja za sobom ima istoriju vezanu za širi školski uticaj kome je naša zemlja bila izložena bar u toku poslednjih pedeset godina. Ta škola se pokazala kao strogo konzervativna, spremna da svoju ulogu u zajednici svede na čuvanje tradicije i da svoju vaspitnu akciju obavlja na nivou najzaostalih sredina, ili bar onih koje su najdalje od industrijskog razvoja. Činjenice pokazuju da se njena akcija uglavnom ograničava na čuvanje postojećih navika i običaja, ne dovodeći do kritičkog i uzajamno zavisnog gledanja na njih. Mi podvlačimo istorijske rezultate te škole, s obzirom na očiglednu nemogućnost ocenjivanja njenih najnovijih razvoja, za šta će morati da protekne još dosta godina. Ali ono što znamo o organizaciji osnovnih škola pre i posle reforme svakako nas ne navodi na ružičastija predviđanja. Drugi položaj zauzima niža gimnazija, u prošlosti prerano podeljena na profesionalne ogranke, što joj je onemogućilo da postane delotvorno sredstvo obrazovanja na ekonomsko-kulturnom nivou. U ovom slučaju, istina, moramo biti veći optimisti, jer je njena najnovija reforma tako duboko delovala na staru koncepciju niže gimnazije da nam garantuje odgovarajuću izmenu i u međuzavisnim procesima u kojima će stanovništvo učestvovati u toku sledećih godina. Treći aspekt sačinjava viša gimnazija. Ista ona nastavno-profesionalna podela koja je karakterisala nižu gimnaziju dovodi u ovom slučaju do izvanredno jake zavisnosti od društveno-ekonomskih faktora. Za ovu školu još niko ne predlaže ukidanje profesionalnih podela, i ko zna koliko će još vremena viša gimnazija u Italiji ostati u ovakvoj situaciji. Na kraju dolazi dvosmislenost

italijanskog univerziteta. Dvosmislenost izazvana time što je, na ovom nivou, teško razlikovati koliki je uticaj same univerzitetske organizacije na opredeljenja u korišćenju slobodnog vremena koja se pokazuju kao bolje uravnotežena i manje podvojena, a koliki je pak uticaj društveno-obrazovnog sazrevanja omladine koja pohađa ovu vrstu škole, izazvanog pretežno van-univerzitetskim uzrocima. Dovoljno je pomisliti na politički život, na težnju mladih za udruživanjem, na štampu, na štiva koja u godinama studija na univerzitetu dostižu veći obim i raznovrsnost nego ikad ranije. Ne treba zaboraviti ni veću nezavisnost studenta od porodične sredine i mesta stanovanja: to je jedno od osnovnih obeležja univerziteta, smeštenog u velikim gradskim centrima i veoma raznovrsnog u pogledu učesnika i nastavnih planova. Poznato je, uostalom, da oba aspekta spadaju u vaspitnu funkciju univerzitetske atmosfere; koja se odlikuje pre svega svojim socijalno-obrazovnim aspektom.

Iz ovih analiza nije teško izvući jedan od zajedničkih imenitelja u sociološkoj strukturi škole. Naime, izmena programa, prilagođavanje njihovog sadržaja situacijama koje su samo prividno nove, nema značaja ako nije praćeno sociološkom reorganizacijom škole. Slučaj osnovne škole je karakterističan, jer je odlukama iz 1955. ta škola reformisana u pogledu nastavnih programa i oblika nastave, ali njeno socijalno prisustvo u zajednici ostalo je isto, ako nije i pogoršano. Šta znači sve ovo? U prvom redu, znači da se ne može govoriti o društvenoj reformi škole ako se ne uzme u obzir i odgovarajuća urbanističko-arhitektonska organizacija, koja podrazumeva zajedničku i mnogostruku funkcionalnost obrazovnih ustanova, tako da se u školsko-vaspitnim telima odražava ekonomsko-kulturno uređenje o kome se mora voditi računa. Ne smatramo nipošto da bi se na taj način škola, a otuda i celo obrazovanje, instrumentalizovalo više nego što je to dosada učinjeno pod uticajem pedagoških koncepcija koje, kao što smo videli, teže da dovedu obrazovanje u stalnu zavisnost od takozvanih »opštih intuicija«; naprotiv, nesumnjiva socijalno-vaspitna reforma pruža nam mogućnost da konačno shvatimo školu kao instituciju u službi slobode. (Ta pojava je već eksperimentalno dokazana u uslovima industrijskog rada: o tome govori Elton Mayo, *The Human Problem of an Industrial Civilization*, izd. Macmillan, II izdanje, New York 1946, a zatim i Erich Fromm u *Psicanalisi della società contemporanea*, Comunità, Milano 1964, str. 289. i dalje. U tim delima obrađuje se odnos između pojedinca i njegove svesti o sopstvenom radnom položaju, iz čega proističe novo shvaćanje slobode koje smo mi našli u socijalno-vaspitnom procesu na kome se zasniva funkcija škole.)

Ono što smo rekli treba svakako razlikovati od pojedinih socioloških interpretacija obrazovanja koje gledaju na školu kao na izvor stručnih kadrova za privredni razvoj društva. (O tome vredi pročitati opširni esej G.M. Bertina, *Scuola e società in Italia*, Laterza, Bari 1964, gde su izneta mišljenja pojedinih sociologa o pomenutom tipu obrazovanja: među njima su, na primer, P. Jaccard, *Politique de l'emploi et de l'éducation*, Paris 1957, i od istog autora *Sociologie de l'éducation*, Paris 1962. Mada Žakarova edukativno-sociološka analiza stalno pokazuje težnju da tumači školu na zaista »instrumentalan« način, ona ipak nikada ne dostiže neverovatnu »socijalno-vaspitnu« neutralnost italijanskih pokušaja, među kojima se mogu pomenuti izdanja instituta SVIMEZ, *Mutamenti della struttura professionale...*, Roma 1961, i *Progresso economico e strutture formative*). Mi svakako ne nameravamo da poreknemo »društveno-ekonomsku« korisnost ovakvih socioloških istraživanja, ali u isto vreme hteli bismo da čitaocu pokažemo da se o sociologiji u obrazovanju može govoriti i u drugom smislu.

Po mišljenju pomenutih naučnika, bilo bi više nego dovoljno ojačati sadašnju funkciju više gimnazije, koja svojom nastavno-profesionalnom diferencijacijom pruža optimalne uslove da se za određen broj godina dobije određen broj srednjih kadrova, ili kvalifikovanih tehničara i radnika koji bi bili poslušni potrošači svega onoga što im ovakvo društvo nudi. Jasno je da nismo na to mislili kad smo govorili o socijalnoj reorganizaciji škole.

Najbliži primer u ovom istraživanju pruža nam univerzitet. Videli smo njegovu važnost u pripremi čoveka za prilaženje osnovnim problemima života, a naročito problemima slobodnog vremena, to jest funkciju socijalno-vaspitne atmosfere univerziteta. Ne tvrdimo, naravno, da i italijanskom univerzitetu nije potrebna efikasna strukturna reforma, ali će se i u okviru reforme morati poštovati i osnažiti ona socijalno-vaspitna atmosfera koja je, uprkos svim negativnim pojavama na italijanskom univerzitetu, do danas dala pozitivne rezultate.

Ispravnost ovako formulisano socijalno-vaspitnog shvatanja škole potvrđuje njeno priključenje pedagoškoj struji koja već najmanje jedan vek insistira na »socijalnoj« kategoriji vaspitanja. (V. Karl Marx, *Filozofska dela iz mladosti* (*Opere filosofiche giovanili*, izd. Rinascita, Roma 1950) a naročito John Dewey, *Scuole e società* 1967, *Democrazia od Educazione* 1950 i *Il mio credo pedagogico* 1954, izd. La Nuova Italia, Firenze. Poznato je da i Marksovo i Đjuievo delo potiče iz prošlog veka i da su zbog tradicionalne kulturne isključivosti tek poslednjih godina privukle pažnju italijanskih pedagoga.) Ali bitno je da smo analizom procesa međusobnih uticaja precizirali ekonomsko-kulturnu

dinamiku socijalno-vaspitnog procesa, bez čega bi se razgovor vodio u prazno, ponovno dovodeći pedagošku primenu u zavisnost od čitavog niza metafizičkih implikacija koje nemaju nikakve veze s tom dinamikom. Ovde treba skrenuti pažnju na još jedno pitanje. Ekonomsko-kulturna dinamika socijalno-vaspitnog procesa, umesto da se pokaže kao negativan element čovekove vlasti nad prirodom, kao što su se plašili mnogi pobornici humanističke tradicije, u stvari je jedini način da pojedinac zadrži kontrolu nad ekonomsko-kulturnim procesima u industrijskom društvu kao što je naše. Nećemo ponavljati ono što smo već izneli o novom shvaćanju slobode koje proističe iz naše analize, ali insistiramo na pozitivnim stranama tešnje saradnje između misli i akcije, o čemu govore rezultati našeg ispitivanja. (Pogledati ono što je o tom pitanju pisao L. Borchi, *L'ideale educativo di John Dewey*, La Nuova Italia, Firenze 1955, str. 46. i dalje, gde on analizira odnos između misli i akcije kako u delu američkog mislioca tako i u delu B. Kročea. Veoma je zanimljiv Borghijev komentar o projekciji Djuievog odnosa u budućnost, što se kod Kročea ne nalazi.)

Ova saradnja se izražava na planu projekata, a takvi projekti ne mogu imati pravu vaspitnu funkciju ako se shvate kao ograničeni u prostoru i vremenu. Otuda tematika »komunikacije« na svim nivoima, polazeći od najmanjeg naselja pa do međunarodnog i svetskog nivoa. (Vidi prve rezultate istraživanja o odnosu između raznih vrsta društvene komunikacije i održavanja predrasuda, u knjizi L. Borghija, *Scuola e ambiente*. Laterza, Bari 1964, str. 13—15. U tom istraživanju istaknuta je potreba da se identifikuju različiti nivoi »društvene komunikacije« da bi se utvrdio tačan stepen njihovog uticaja na predrasude, čime se struktura predrasude dovodi u vezu sa društvenom strukturom, a ne sa psihologijom ličnosti, kao što su dosada činili naučnici u ispitivanju predrasuda. Produženje ovih ispitivanja, koje se od pre nekoliko godina obavlja na Pedagoškom institutu univerziteta u Firenci, orijentiše se još izrazitije u navedenom pravcu, obećavajući da će otkriti zanimljive odnose između sociologije i pedagogije u ovoj oblasti pedagoške prakse.

Prelaz sa psihološko-intimističkog vaspitanja na sociološki strukturirano vaspitanje, prema tome, neizbežan je, i naročito bismo na tu činjenicu hteli da skrenemo pažnju nadležnih za planiranje i ostvarenje svih aktivnosti u slobodnom vremenu i za izgradnju ljudskog sadržaja masovne kulture.